

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Курганової Олени Юріївни
«Від образу до художньої структури: стиль бароко в українській
богослужбовій книзі XVII – XVIII ст.»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук із
спеціальності 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство»

Актуальність і важливість обраної О.Ю. Кургановою теми дисертаційного дослідження обумовлена передусім значенням богослужбової книги в історії української культури, яке важко переоцінити. Фонди стародрукованих зібрань, переважну частину яких складають богослужбові видання, є невід’ємною складовою культурного надбання України і важливою джерелознавчою базою для наукових студій у різних галузях і сферах. Окрім свого безпосереднього призначення для церковно-літургійного вжитку, українська стародрукована книга виконувала також пізнавальну, ідейно-виховну та естетичну функції. Вона формувала публічний простір ранньомодерної України, який наближав нас до європейських традицій, служила транслятором європейських впливів на українське культурне середовище, а водночас носієм інформації для європейського Заходу про духовне життя України.

Враховуючи специфіку українських стародруків, які вирізняються з усього масиву книжкових пам’яток виразністю художнього оформлення, своєрідністю шрифту, композицією набору, тобто усім своїм арсеналом художніх засобів, дисертантка виокремила проблему дослідження впливу стилю бароко на українську книжкову культуру ранньомодерного періоду як найменш вивчене питання у сфері стародрукованої книжності.

Н Б У В			
БХ №	736		
" 04 "	12	2023 р	
Кіл. аркушів	8		

У світлі українського буремного сьогодення актуальним є аргументований погляд на богослужбову книгу XVII–XVIII ст. як носія національної ідентичності, що підсилює її ціннісний аспект та потребу збереження відповідних національних духовних скарбів в умовах російсько-української війни.

Дисертація виконувалася у межах низки науково-дослідних тем Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, що забезпечило всебічність розгляду роботи: «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованих фондів НБУВ» (2013-2015); «Концептуальні та методичні засади у формуванні національної книжкової колекції «Україніка» (2016-2018); «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій НБУВ» (2016-2018); «Атрибуція та експертиза як складова досліджень книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (2019-2021); «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика» (2022-2024).

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх наукова новизна.

Опонована робота має продуману структуру, яка відповідає проблематиці складається з анотації, вступу, п'ятьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та ілюстрованого додатку.

У вступі дисертантка розлого і змістовно розкрила актуальність теми, об'єкт і предмет роботи, обґрунтувала її хронологічні і географічні межі, новизну і практичне значення. Визначені мета й завдання відповідають змісту дисертації.

Перший розділ дисертації «Історіографія дослідження впливу стилю бароко на книжкову культуру України в інтердисциплінарному вимірі книгознавства» (с. 11 – 52) традиційно присвячено характеристиці стану розробки проблеми. Досить детально та аргументовано розглянуто еволюцію визначення терміну бароко та розвиток цього вчення в дослідженнях пам'яток

української книжкової культури. Аналізуючи історіографію проблеми впливу стилю бароко на українські стародруки, авторка обгрунтовано ділить її на три хронологічні етапи: 1) збирання, бібліографічне опрацювання та різноаспектне дослідження українських книжкових пам'яток доби Бароко (XIX - початок XX ст.); 2) виділення барокових ознак у текстах та художньому оформленні українських книжкових пам'яток доби Бароко (30-ті - 80-ті рр. XX ст.); 3) узагальнення стильових особливостей українських книжкових пам'яток доби Бароко (з 1990-х рр.). Безумовною перевагою дисертації є міждисциплінарний дискурс дослідження теми, яка охоплює різні сфери української гуманітаристики, але виконана головним чином на перетині літературознавства і мистецтвознавства. Заслуговує на увагу окреслення перспективних напрямів дослідження теми з огляду на інформаційні технології, які знаходять все більше застосування в царині книгознавства, адже створення потужних баз оцифрованих повнотекстових пам'яток є унікальним засобом збереження національних надбань та створення необмежених можливостей для їх різнобічного вивчення.

Окремий розділ дисертації – «Теоретико-методологічні засади дослідження впливу стилю бароко на українську богослужбову книгу XVII-XIII ст.» (с. 53 - 99), дисертантка присвятила викладу комплексної методології проблеми та характеристиці джерельної бази. Авторка цілком логічно розглядає богослужбову книгу як цілісну трирівневу художню систему, що поєднує матеріальну форму – як мистецького об'єкта, зміст книги як пам'ятки доби, та функції конкретного видання в церковній практиці. Зазначено, що усі ці характеристики взаємопов'язані, тісно взаємодіють між собою і в сукупності відображають ціннісні орієнтири епохи Бароко. За допомогою просопографічного методу та системного вивчення усього корпусу присвят і передмов до українських стародруків реконструйовано типовий образ видавця та його співвідношення з адресатами книги, її читацькою аудиторією.

У третьому розділі «Стиль бароко в українських богослужбових книгах

тижневого та денного циклу XVII-XVIII ст.» (с. 100-154) авторка аналізує редакційно-видавничі особливості церковних книг відповідно до їх функціональних потреб та ролі в суспільстві. Для більш змістовного розкриття запропоновано класифікацію книг на три групи: книги для богослужінь денного, добового та річного циклів. Зазначено, що українські богослужбові видання XVII-XVIII ст. можна вважати вершинним витвором українського книжкового мистецтва завдяки фаховості видавців та високому рівню поліграфічного виконання книг. Варто зауважити, що дисертантка виявила певні інновації у сфері оформлення книг, зокрема, застосування у печерських і почаївських Часословах сюжетних заставок із віршами, що вербалізували символіку служб денного циклу богослужінь.

Четвертий розділ дисертації «Стиль бароко в українських богослужбових книгах річного циклу XVII-XVIII ст.» (с. 155- 209) присвячено аналізу оформлення священно-богослужбових (Євангеліє та Апостол) і церковно-богослужбових (Мінеї та Тріоді) книг та виявленню їх домінантних особливостей у порівнянні з гомілетичними виданнями доби, які самі по собі не служили літургійними книгами, але доповнювали їх, забезпечуючи церковний богослужбовий рік взірцями для проповідей. Дослідниця визначила характерну рису впливу стилю бароко на оформлення Євангелій і Апостолів – образи на титульних аркушах і фронтиспісних гравюрах Ісуса Христа, євангелістів та апостолів як речників Слова Божого і авторів сакральних текстів виступали у ролі узагальнюючих метафор і мали увиразнювати зміст твору. Подібним чином це стосується і сюжетів численних мініатюр, які відображали символічне значення окремих служб річного циклу. Робиться висновок, що редакційно-видавничі особливості священно-богослужбових, церковно-богослужбових видань та гомілетичних збірок демонструють спільні ознаки впливу стилю бароко.

У п'ятому розділі дисертації «Емблематична поезія українського бароко в структурі кириличної книги XVI-XVIII ст.» (с. 210-239) ґрунтовно проаналізовано традицію застосування графічно-поетичних композицій як

елементів художнього оформлення українських кириличних стародруків кінця XVI- XVIII ст. Зауважено, що значний масив емблематичної поезії, надрукованої в українських стародруках, досі залишається маловідомим, і це унеможлиблює її повномасштабне дослідження. Іншою проблемою, яка ускладнює бібліографічний облік і опис даних пам'яток, є їхня поліваріантність, обумовлена поширеною в тогочасній книжності практикою присвячувати частини тиражу одного видання різним особам.

Окремий підрозділ присвячено аналізу геральдичної поезії в українському кириличному книговидаванні: авторкою розглянуто особливості розвитку геральдичного вірша на тлі змін, які відбувалися у сфері книгодрукування на українських землях, встановлено кількісні показники цього жанру за окремими осередками і виявлено, що найбільша їх кількість геральдичних віршів виходила із стін найпотужніших на той час друкарень Києво-Печерської лаври та Львівського братства.

Суттєвим внеском дисертантки у розробку дисертаційної проблематики є уведена окремим підрозділом характеристика дескриптивної поезії як феномену книжкового мистецтва бароко.

Загальні висновки дисертації (с. 242-245) відображають основні результати дослідження, які відповідають окресленим завданням опонованої дисертації, є самостійними, виваженими й достатньо обґрунтованими.

Наукова новизна дисертації найбільш істотно виявляється у тому, що уперше комплексно проаналізовано масив української богослужбової книги як цілісного мистецького об'єкта, сформованого під впливом стилю бароко; виявлено кореляцію між елементами книжкової графіки та вербальними складовими текстової організації книги та визначено для цього спеціальну методологію; реконструйовано просопографічний портрет видавця української богослужбової книги доби Бароко; розкрито феномен дескриптивної поезії як характерний для книжкового мистецтва бароко прийом візуально-поетичної презентації змісту видання.

Отримані авторкою дисертації результати мають незаперечне значення для науки і дають нові знання у сфері книгознавства.

Практичним застосуванням опонованої дисертації може бути застосування її матеріалів та ключових положень при підготовці підручників і посібників з історії та культури України XVII – XVIII ст., укладанні методичних рекомендацій для інформаційних бібліотечних ресурсів, а особливо в розробці і створенні контенту для бази даних «Барокова поезія в українських стародруках».

Наукові результати дослідження з достатньою повнотою висвітлено в авторській монографії, 18 статтях у фахових виданнях (у тому числі 4, індексованих в наукометричних базах Web of Science і Scopus) і 12 публікаціях, які засвідчують апробацію дослідження на рівні міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій.

Дискусійні положення та зауваження. Опонована дисертація викликала деякі зауваги, міркування, рефлексії, зокрема:

1. Доцільно було б дещо розширити хронологічні межі роботи і включити в них стародруки кінця XVI ст. Тим більше, що до них відносяться такі знакові видання, як львівський Апостол 1574 р. і Острозька біблія 1581 р.
2. Дисертантка справедливо розглядає богослужбову книгу як цілісну трирівневу художню систему, яка поєднує матеріальну форму, зміст і функції. Проте, враховуючи, що термін «богослужбова книга» є одним із ключових в контексті даного дисертаційного дослідження, доцільно було б дати його визначення передусім в контексті функціонального призначення книги у літургійній сфері, зазначивши також розподіл богослужбових книг та священно- та церковно-богослужбові.
3. Одним із завдань дисертаційного дослідження О.Ю. Курганова ставить обґрунтування доцільності уведення рубрики «українська барокова книга» в систематизацію історико-культурних фондів в

наукових бібліотеках. Проте це положення виглядає дискусійним, адже бароковими фактично були всі українські богослужбові й інші стародруки.

4. У тексті роботи потребує ширшої конкретизації теза дисертантки про обумовленість богослужбової книги культурно-історичним контекстом як однієї із стильових ознак бароко. Зокрема, це можна простежити на виході у Києво-Печерській друкарні низки книг із церковної догматики, таких як Требник, Служебник, «Православне сповідання віри», ініційованих Петром Могилою з метою уніфікації української богослужбової практики та виведення Руської Православної Церкви із кризового стану.
5. У третьому розділі дисертації «Стиль бароко в українських богослужбових книгах тижневого та денного циклу XVII-XVIII ст.» запропоновано розподіл церковних книг на три групи: книги для богослужінь денного, добового та річного циклів. Не піддаючи сумніву розподіл книг на добовий та річний цикл, пропонується увести замість книг денного циклу книги тижневого циклу – у відповідності до назви розділу і усталеного визначення кола богослужінь у релігійному культі.

Зауважимо, що висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не применшують загальну позитивну оцінку докторської дисертації.

Автореферат дисертації адекватно відображає основні положення її усіх структурних частин.

Робота О.Ю. Курганової є оригінальним, самостійним і завершеним науковим дослідженням. Отримані здобувачкою наукові результати є у достатній мірі аргументованими й переконливими, належним чином апробованими на конференціях і представлені монографією та достатньою кількістю фахових публікацій.

Загалом дисертаційна робота Олени Юріївни Курганової «Від образу до художньої структури: стиль бароко в українській богослужбовій книзі XVII–XVIII ст.» відповідає спеціальності 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство та вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук, викладеним у «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197», а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Центру українознавства
філософського факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Світлана КАГАМЛИК

Ліцензійне
Державне
Караульне
04.12 2021

